

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СЛОВО У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем логопедії – удосконаленню використання дієслівної лексики дітей із загальним недорозвитком мовлення та направлена на визначення шляхів ефективного оволодіння дієсловами.

Ключові слова: дієслівна лексика, загальний недорозвиток мовлення, корекційно-логопедичний вплив, мовленнєва культура.

Стаття посвящена одній из актуальных проблем логопедии – усовершенствованию использования глагольной лексики детьми с общим недоразвитием речи и направлена на определение путей эффективного овладения глаголами.

Ключевые слова: глагольная лексика, общее недоразвитие речи, логопат, коррекционно-логопедическое влияние, речевая культура.

Важливим аспектом при вивченні особливостей використання дієслівної лексики дітьми із загальним недорозвитком мовлення є визначення шляхів ефективного удосконалення системи логопедичної роботи з формування дієслівного словника у дітей-логопатів.

Новітні умови досконалого оволодіння дієсловами сприятимуть збагаченню й актуалізації словника та його граматичних форм; успішному розвитку усного зв'язного мовлення з паралельним підвищенням рівня психічних процесів; корекції особистості в цілому з перспективою успішної адаптації та реалізації дітей-логопатів у сучасному суспільстві. Розроблена система логопедичного впливу з формування уявлень про дієслово у дітей може бути успішно використана у корекційно-виховному процесі спеціальних закладів.

Питання розвитку системи мовлення дитини та удосконалення її окремих сторін, зокрема особливостей лексичної будови, знаходили відображення як у загальній – А. Богуш, М. Єлисеєва, М. Жинкін, так і в спеціальній літературі – Н. Жукова, В. Кондратенко, І. Марченко, О. Ревуцька, В. Тарасун, Н. Чередниченко, М. Шеремет та ін.

У логопедії досліджуються проблеми визначення та подолання різноманітних мовленнєвих недоліків, формування більш досконалої багаторівневої системи мовлення з урахуванням онтогенетичного процесу її розвитку. Так, С. Коновалова, Є. Соботович, Л. Спірова та ін. розглядали як загальні, так й окремі аспекти розвитку лексики дітей із загальним недорозвитком мовлення. Але необхідно зазначити, що вони стосуються особливостей засвоєння, сформованості, накопичення і шляхів корекції словникового запасу з метою його подальшої актуалізації та застосування у процесі спілкування. Питанню ж оволодіння кожною окремою одиницею лексики, а саме дієсловами, присвячена незначна кількість робіт провідних вчених.

Практична значимість та недостатній рівень вивчення вищезазначеного питання у спеціальній літературі стали основою для визначення теми нашого дослідження.

У статті розглядається процес оволодіння дієслівною лексикою дітьми із загальним недорозвитком мовлення в умовах педагогічного процесу спеціальної групи дошкільного закладу. Вперше зроблено спробу представити особливості використання дієслівної лексики дітьми дошкільного віку із ЗНМ та шляхи її удосконалення.

Для проведення експерименту було відібрано дві групи дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, кількість яких склала 24 особи. Половина дошкільників мали нормальний стан мовленнєвого розвитку, а інша була представлена дітьми із ЗНМ.

При розробці методики обстеження нами були використані модифіковані завдання, запропоновані В. Воробйовою, Р. Лалаєвою, А. Малярчук та ін. Констатувальний експеримент складався із 4 серій спеціальних завдань, направлених на виявлення у дітей-логопатів уявлень про слово на прикладі дієслівної лексики: на визначення розуміння значень цих слів, а також їх граматичних форм (числа та роду), виконання завдань згідно словесної інструкції, використання даних слів у самостійному мовленні, підборі дієслів близьких та протилежних за значенням.

За результатами експерименту нами було визначено три окремі групи логопатів (відповідно до рівня сформованості уявлень про дієслово).

До першої групи увійшли діти з низьким рівнем використання дієслівної лексики у самостійному мовленні. Ця група характеризувалася недорозвиненням вміння застосовувати дієслівну лексику в самостійному мовленні, так і нерозумінням більшої частини мовленнєвого матеріалу. Серед дошкільників з нормальним мовленням, які приймали участь у дослідженні, таких дітей не було.

Другу групу складали логопати з неточним володінням дієслівною лексикою, що проявлялось у лексичних помилках, а саме: змішуванні антонімів і синонімів, неправильному слово- та формоутворенні дієслів. Цю групу склали дві дитини (16,6%) із загальним недорозвитком мовлення.

До третьої групи увійшли два дошкільника із ЗНМ (16,6%), які показали достатнє розуміння мовленнєвого матеріалу, проте недоліки активного словника призвели до помилок при підборі антонімів, синонімів, а також до неточного розрізнення близьких за семантикою слів.

Четверту групу складали вісім дошкільників із загальним недорозвитком мовлення (66,8%), вони демонстрували правильне розуміння запропонованої лексики, проте допускали деякі помилки при підборі синонімічних рядів та антонімів.

До п'ятої групи увійшли діти із високими показниками у використанні дієслів. Дошкільники правильно розуміли запропонований матеріал, швидко підбирали слова близькі та протилежні за значенням, їм було важко виконати завдання лише в одиничних випадках. Серед логопатів із ЗНМ таких дошкільників не було.

Аналіз особливостей розвитку уявлень про слово у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ дозволив визначити методи логопедичної роботи та розробити методику з формування уявлень про дієслово у дітей вказаної категорії.

Основна мета формувального експерименту полягала в перевірці ефективності впроваджених нами прийомів, спрямованих на розвиток дієслівної лексики у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

В основу запропонованої методики були покладені наступні принципи: діяльніший і системний підходи до корекції порушень мовлення, врахування етіології, механізмів, структури мовленнєвого дефекту, взаємозв'язку формування лексики з розвитком мисленнєвих операцій, пам'яті, уваги; системності; наочності та доступності матеріалу.

В основу навчального етапу нашого дослідження було покладено праці Л. Єфіменкової, Н. Жукової, Р. Лалаєвої, Н. Серебрякової, Є. Соботович, Л. Трофименко, які були адаптовані для корекції мовлення зазначеної категорії дітей.

Логопедичний вплив здійснювався поетапно, при цьому етапи були тісно пов'язані між собою та взаємообумовлені.

Перший етап запропонованої нами методики передбачав формування словотворення дієслів.

Головне завдання даного етапу полягало у формуванні значень найбільш продуктивних форм словотворення, диференціації їх за

змістом і звуковим оформленням та закріпленні відпрацьованих моделей в експресивному мовленні:

- побудова зворотніх дієслів;
- утворення та диференціація дієслів доконаного та недоконаного виду;
- відпрацювання та диференціація префіксальних дієслів (префікси – за, ви-, при-, від-, у- (в-), пере-).

На другому етапі відбувалося формування лексико-граматичного складу мовлення (при словозміні дієслів). Логопедична робота проводилась за такими напрямками, як:

- 1) уточнення граматичного значення дієслова;
- 2) відпрацювання його словозміни;
- 3) розвиток уміння орієнтуватися в морфологічних категоріях дієслова;
- 4) розвиток мовного аналізу та синтезу, усвідомлення мовленнєвої дійсності.

При уточненні граматичного значення дієслова відпрацьовувалось:

- 1) засвоєння та уточнення граматичного значення дієслів, відпрацювання вмінь розрізняти граматичне та лексичне значення словоформ;
- 2) диференціація категоріального значення іменників, прикметників і дієслів з використанням зовнішніх опор (знаків і моделей);
- 3) диференціація частин мови у реченнях, розвиток уміння встановлювати граматичні зв'язки між словами.

Логопедична робота з формування системи словозміни дієслова у дошкільників із ЗНМ проводилась у наступній послідовності:

- 1) формування системи словозміни на рівні словосполучення;
- 2) закріплення системи словозміни на рівні речення;
- 3) відпрацювання системи словозміни в зв'язному мовленні.

Специфіка логопедичної роботи у даному напрямку полягала в:

- 1) урахуванні системності лексичного матеріалу у відборі, угрупованні, розподілі дієслів згідно до певних тем (складанні словника дієслів, які належать до різних лексичних, лексико-семантичних груп; співвідношенні дієслівних угруповань з контрольними темами, системній презентації та репродукції дієслів);

- 2) забезпеченні функціонального засвоєння лексичного матеріалу (при використанні лексичних одиниць у мовленнєвих, навчально-мовленнєвих, ігрових ситуаціях, поступовому розкритті функціонального потенціалу засвоєних дієслів);

- 3) у розробці мовленнєвих (ігрових) ситуацій і вправ на слововживання, орієнтацію на урахування специфіки слова як одиниці мовлення (виявленні наявності зв'язків слова, його лексичного значення в мінімальному контексті);

4) відборі та розподілі мовного матеріалу з урахуванням його доступності, повторюваності та варіативності;

5) поетапній організації роботи над кожною лексико-граматичною темою (ознайомлення з лексичними одиницями, систематизації їх у мовленнєвих умовах; формуванні навичок слововживання у процесі виконання тренувальних вправ; самостійному використанні лексичних одиниць у різних мовленнєвих умовах).

З метою виявлення ефективності розробленої методики з формування уявлень про дієслово у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ після закінчення експериментального навчання був проведений контрольне дослідження, спрямоване на визначення динаміки змін показників у вказаній категорії досліджуваних.

Про результативність запропонованої методики логопедичної роботи свідчать дані, які відображають суттєві зміни у розподілі дітей за групами відповідно до рівня сформованості їх уявлень про дієслово (у обстежених експериментальної та контрольної груп).

Треба відзначити, що після спеціального навчання визначилися такі показники: серед логопатів не виявилось дітей із низьким рівнем володіння дієслівною лексикою як до експерименту, так і після нього.

На кінець формувального експерименту дітей з другим рівнем (недостатнім) сформованості уявлень про дієслово в експериментальній групі не було, хоча до навчання їх кількість складала 16,7%.

Задовільний (третій) рівень спостерігався у однієї дитини, що склало 8,3% від загальної кількості дітей експериментальної групи, тоді як серед дошкільників контрольної групи цього рівня досягли чотири дитини (33,4%). Різниця показників у даному випадку становить 25,1%.

Результати четвертого рівня (задовільного) сформованості уявлень про дієслово однакові у дітей обох груп і складають 58,3% (7 дошкільників).

Високого рівня досягли чотири дитини (33,4%) експериментальної групи і один дошкільник (8,3%) контрольної групи (різниця становить 25,3%).

Треба відмітити, що після експериментального навчання у дітей із ЗНМ відбулися значні зміни у якісних показниках сформованості уявлень про дієслово за всіма завданнями: значно зменшилась кількість неправильних відповідей, які допускалися при вживанні префіксальних дієслів, зросли показники самостійного вживання дієслів у мовленні логопатів, практично не виникало помилок при підборі антонімів і синонімів, а також при їх диференціації.

У дошкільників експериментальної групи зросла активність під час виконання завдань, діти швидше вступали в контакт з експериментатором, легше включалися в роботу, витрачали набагато менше часу у процесі виконання завдань, покращилася їх готовність до

сприймання інформації та усвідомлення мети і завдання, піддослідні проявляли більшу самостійність та критичність до своєї діяльності.

Таким чином, на основі проведеного контрольного експерименту можна зробити наступні висновки:

1. Після проведеного навчального експерименту у дітей із загальним недорозвитком мовлення значно збільшився обсяг як пасивного, так і активного дієслівного словника.

2. У результаті корекційного навчання у дошкільників відбулися значні зміни у формуванні уявлень про дієслово у якісному відношенні: істотно зменшилася кількість помилок, пов'язаних із неадекватним вживанням слів, частіше відзначалося неточне, але при цьому цілком адекватне використання дієслів.

3. Суттєво скоротилася кількість граматичних помилок.

4. Запропонована програма формування уявлень про дієслово сприяла значному розвитку зв'язного мовлення (збільшенню обсягу розповідей дошкільників, більш точним та розгорнутим висловлюванням, збільшенню кількості складних речень у розповідях дітей).

Підсумовуюче вищевикладене, зазначимо, що нами виявлено недостатній рівень сформованості уявлень про дієслово у дітей із ЗНМ. Це зумовило необхідність організації спеціального навчання.

У процесі обстеження виявлені певні специфічні особливості уявлень про дієслово у даній категорії дітей, які виражалися у меншому обсязі активного словника, труднощах у розумінні та вживанні слів, схожих за лексико-граматичними ознаками, обмеженості та одноманітності вживання деяких частин мови.

Проведене дослідження дозволило зробити та експериментально перевірити поетапну методику логопедичної роботи з формування уявлень про дієслово у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ із урахуванням виявлених порушень, їхніх психологічних механізмів і закономірностей становлення мовленнєвої діяльності в процесі нормального онтогенезу.

Дане наукове дослідження не вирішує всіх аспектів висвітлення даної проблеми і потребує подальшого вдосконалення та впровадження у практику роботи логопедів спеціальних груп для дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Список використаних джерел

1. Богуш А.М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. Практикум: навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 192 с.
2. Елисеєва М.Б. Нормальные ошибки в речи детей раннего возраста // Практическая психология и логопедия. – 2006. – № 1. – С. 3-8.

3. Коновалова С.Н. К вопросу о формировании предикативной лексики у старших дошкольников с общим недоразвитием речи // Дефектология. – 2004. – № 5. – С. 50-51.
4. Соботович С.Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования. – К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.
5. Трофименко Л.И. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – К., 2004. – 20 с.
6. Шеремет М.К. Поняття мовлення і мислення в системі підготовки дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення до школи // Корекційна педагогіка. – № 1. – 2008. – С. 6-8.

The article is devoted to one of the actual problems of speech correction, that is, the perfection of the complex structure lexics by the children suffering of general underdevelopment of speech and is aimed at defining the ways of the effective acquisition of the sound-syllabic word-structure by the above mentioned contingent.

Keywords: sound-syllabic lexics structure, non-distinct general underdevelopment of speech, speech defective, correctional speech therapy influence, speech culture.

Отримано 06.12. 2010 р.